

Diyanet

İLMİ DERGİ

DİN PSİKOLOJİSİ AÇISINDAN ERGENLİK DÖNEMİNDE DİNİ YAŞAM

Mustafa Koç

KUR'AN'DA "ÜSVE-İ HASENE" KAVRAMI -Model Alma Yoluyla Öğrenme-

Abdurrahman Kasapoğlu

SÜNNETİN TEMEL İLKELERİNİ KAPSAYAN BİR HADİSİN YORUMU

Seyit Avcı

DİVANLARDA DUA METİNLERİ

Halil İbrahim Haksever

İYİLİĞİ EMRETMEK VE KÖTÜLÜKTEN SAKINDIRMAK

(EL-EMRU Bİ'L-MA'RUF VE'N-NEHYU ANİ'L-MÜNKER)

PRENSİBİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Selim Özarslan

İNSAN HAKLARINI DOĞAL HUKUKLA TEMELLENDİREN GÖRÜŞLERE

KELÂMÎ BİR YAKLAŞIM

Recep Ardoğan

AKRABA EVLİLİĞİNİN KÜLTÜREL NEDENLERİ-2

ANKARA ÖRNEĞİ

Dursun Ayan, Rahime Beder Şen, Gülsen Ünal, Semra Yurtkuran

İYİLİĞİ EMRETMEK VE KÖTÜLÜKTEN SAKINDIRMAK (EL-EMRU Bİ'L-MA'RUF VE'N-NEHYU ANİ'L- MÜNKER) PRENSİBİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Selim ÖZARSLAN *

Özet:

el-Emru bi'l-ma'ruf ve'n-nehyu ani'l-münker, yani; iyiliği emretmek ve kötülüklerden sakındırmak Kur'anî bir kavramdır. Gerekliliği diğer bir deyişle vücûbiyeti, Kitap, Sünnet ve icmâ ile sabittir. Bazı İslâm bilginlerince her Müslüman, iyiliğe teşvik ve kötülükten sakındırma göreviyle yükümlü tutulurken, İslâm alimlerinin çoğunluğu özellikle de Ehl-i sünnet kelâmcılarına göre toplumda fitne, anarşi ve kaosa neden olmamak için Müslümanların tamamı değil, bu görevi yerine getirebilecek donanıma sahip mümin bireylerden oluşan gruplar (kurum ve kuruluşlar) bu vazifeyle yükümlü tutulmuşlardır.

İyiliği emir ve kötülükten sakındırma yükümlülüğü, ma'ruf ve münkerin bilinmemesi, kötülüğün işlendiği yerde bulunulmaması, daha büyük bir zarara neden olma durumu ve bu ilkenin yerine getirilmesi durumunda mala ve cana zarar gelmesi ihtimalinin bulunması gibi durumlarda bireylerden düşeceği kabul edilmiştir. Yaşanan birey ve toplum hayatının anlaşılanmasına katkıda bulunduğundan bu Kur'anî ilke, her zaman olduğu gibi bugün de önemini korumaya devam etmektedir.

Anahtar Kelimeler:

Emir, Nehiy, Ma'ruf, Münker, Kur'an

A Research on Principle al-Amr bi'l-Ma'ruf we'n-Nahy ani'l-Munkar

Abstract:

al-Amr bi'l-Ma'ruf we'n-Nahy ani'l-Munkar is a Qur'anic notion. Obligation of it is definite with the Holy Qur'an, Sunnah and consensus of Islam scholars. According to some Muslim scholars obliged to all muslims with

* Doç. Dr., Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

al-amr bi'l-ma'ruf ve'n-nehay ani'l-Munkar. But according to many Muslim scholar especially Ahl-i Sunnah theologians obliged to some muslim and establishment, because of will not happen instigation, anarchy, disorder in the society.

This duty fall down from the Muslim in this condition: Being unknown ma'ruf and munkar, there is probability to hurt person and to be damaged and so on. This Qur'anic principle contributes to give meaning to person and social life.

Key Words:

Amr, Nahy, Ma'ruf, Munkar, The Holy Qur'an

1- Giriş:

Kur'anî bir kavram olan el-Emru bi'l-ma'ruf ve'n-nehay ani'l-münker yani iyiliği emretmek ve kötülüklerden uzaklaştırmak ya da sakındırmak prensibi, özelde birey olarak bütün Müslümanları, genelde kitle olarak bütün Müslüman toplum, millet ve devletleri ilgilendiren bir yükümlülüktür. Bu Kur'anî ilkenin benimsenip kabulü hususunda Müslüman kelâmcıları ya da İslâm kelâm ekolleri arasında bir uzlaşmazlık söz konusu değildir. Yani iyiliğe teşvik ve kötülükten sakındırmanın inananlar üzerine bir borç olduğunda İslâm düşünür ve kelâmcılarının büyük çoğunluğu ve bütün Müslümanlar hemfikirdir. Ancak Şia'nın İmamiye fırkası bu hükmü kayıp (gaib) olan imamın zuhuruna bağlamışlarsa da onların bu görüşü, İslâm toplumunun icmâsına hâlel getirecek bir nitelikte bulunmamıştır.¹ Bu konudaki uzlaşmazlık / ihtilâf, iyinin (ma'ruf) ve kötünün (münker) ne olduğu veya nasıl bileneceği, bir de bu ilkelerin fert fert bütün Müslümanlar tarafından mı yoksa Müslümanlar arasından belirlenmiş bir grup ya da kurum tarafından mı uygulanıp tatbikata konulacağı hususlarında ortaya çıkmaktadır. Kimi kelâmcılara göre aklın kötü olarak bildiği şey kötüdür, kimilerine göre de aklın değil, naklin kötü olarak betimlediği şey kötüdür. Mu'tezile kelâmcılarının önde gelenlerinden Ebû Ali el-Cübbâî (ö. 303/915)'ye göre, iyiliğe teşvik, kötülükten sakındırma hem akıl hem de nakille bilinirken, Ebû Hâşim el-Cübbâî (ö. 321/933)'ye göre ise, birisinin başkasına zulüm etmesi ve o kişinin de bundan zarara uğraması halinde, zulüm yapanı yaptığı işten men etmesi ve nefsi-ne ulaşan zararı gidermeyi istemesi durumu hariç nakille bilinir.² Mutezile'nin son büyük kelâmcılarından Kâdî Abdülcebbar el-Hemedânî (ö.

1 Kâdî Abdülcebbar, Ahmed, *Şerhu'l- Usûli'l-Hamse*, Thk. Abdulkirim Osman, Mektebetü'l-Vehbe, Kahire, 1416/1996, s. 741; Cüveynî, Ebû'l- Mcâlî Abdülmelik, *Kitabü'l-İrşâd ilâ Kavâti'i'l-Edilleti fî Usuli'l-İtikâd*, Thk. Esad Temim, Beyrut, 1413/1992, 311

2 Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l- Usûli'l-Hamse*, s. 142.

415/1024) de Ebû Hâşim el-Cübbâi'nin görüşüne katılarak, mezhebin sahih-
isabetli görüşünün de bu olduğunu belirtmektedir.³

Ele aldığımız konunun daha belirgin bir şekilde zihinlerde yer bulması için öncelikle emir ve nehiy, ma'ruf ve münker kavramlarından ne anlaşılması gerektiğini belirtmemiz yerinde olur kanaatindeyiz.

Emir (Emr) kelimesi sözlükte birbirinden farklı iki anlamda kullanılmıştır. Birincisi nehyin zıttı olarak ma'ruf olan "bir işin yapılmasını istemek"tir. Çoğulu evâmir'dir. İkinci anlamı ise "iş, olay, hadise"dir. Çoğulu umûr'dur.⁴ Sözlükte "vazgeçirmek, sakındırmak, menetmek, azarlamak, ulaşmak, sonuna varmak, bitirmek" anlamlarına gelen nehiy kelimesi emrin zıttı olarak "bir şeyin yapılmasını yasaklamak"tır.⁵

Emir, bireyin kendisinden rütbe ve statü bakımından daha alt konumda olan birisine "şunu yap" demesidir. "Şunu yap" diyene yani işin yapılmasını isteye-
ne âmir, işi yapması istenen kimseye me'mûr, yapılması istenen işe de me'mûrun-
bih denilir. Nehiy ise bireyin kendisinden rütbe ve statü bakımından daha alt konumda olan birisine "şunu yapma" demesidir. Bu manada emrin zıddıdır.⁶

Sözlükte "bilmek, tanımak ve düşünerek bir şeyi idrak etmek, kavramak" anlamındaki irfân kökünden türemiş olan ma'rûf kelimesi "bilinen, tanınan ve hoşlanılan şey" manasına gelmektedir. Nefsin hayırlı ve iyi olarak bildiği, onunla huzura kavuştuğu her şey'e de ma'ruf denilmektedir.⁷ "Bir şeyi bilmek, bir şeyin zor ve sıkıntılı olması" gibi anlamları barındıran nükûr veya nekâret kökünden türeyen münker ise, benimsenmeyen, tasvip edilmeyen, yadırganan ve çirkin bulunan ve sıkıntı duyulan şey" demektir.⁸

Yapanın (Fail) güzel, iyi ve doğru olduğunu bildiği veya güzel, iyi ve doğruya delalet ettiğini bildiği bütün eylemler (fiiller) ma'ruf olarak tanımlanırken, yapanın kötü ve çirkin olduğunu bildiği veya kötülüğe, çirkinliğe ve fenalığa delalet ettiğini bildiği bütün fiil ve eylemler de münker olarak tarif edilmektedir.⁹ Ayrıca münker, ma'rufun zıttı olarak "dinen kötü bulunan, yasaklanan (haram kılınan) ve çirkin bulunup yadırganan her şey" manasında kullanılmış

3 Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l- Usûli'l-Hamse*, s. 742.

4 İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-Arab*, Daru's-Sadr, Beyrut, 1410/1990, IV, 26-27; el-İsfhânî, Râğîb, Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredât fî Garibi'l-Kur'ân*, İstanbul, 1986, s. 29.

5 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XV, 343-344; el-İsfhânî, *el-Müfredât*, 773.

6 Eş'arî, Ebu'l-Hasan, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfü'l-Musallîn*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Beyrut, 1411/1990, I, 135; Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l- Usûli'l-Hamse*, s. 141; Cürçânî, Şerif Ali b. Muhammed, *Kitabü't-Ta'rifât*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1416/1995, 37, 248

7 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arap*, IX, 236-239.

8 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arap*, V, 232-233.

9 Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l- Usûli'l-Hamse*, 141.

bir kavramdır.¹⁰ Ehl-i Sünnet kelâmcısı ve terimler sözlüğü yazarı Seyyid Şerif Cürçânî (ö. 816/1413) ise “dinde iyi ve güzel bulunan her şey”i ma’ruf,¹¹ “Allah’ın rızasının bulunmadığı söz ya da fiil”¹² de münker olarak tanımlamaktadır. Râğib el- İsfehânî (ö. 502/1108)’ye göre ise ma’ruf, akıl ve dinin iyi olarak nitelediği bütün fiilleri ifade eden isim olurken, münker de yine akıl ve dinin benimsemeyip, yadırgadığı ve çirkin bulduğu şeyin ismidir.¹³ Çağdaş İslâm bilginlerinden ve Kur’an yorumcularından olan Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (d.1878-ö.1942) da “İslâm’ın gereği olan Allah’a itaat ve ibadeti” maruf, “İslâm’ın gereğine aykırı olan Allah’a isyan ve günahı” da münker olarak belirtmektedir.¹⁴

Yapılan tanımlardan da anlaşılacağı gibi kelâmcılar ma’ruf ve münkerin tespitinde gelenek ve göreneklere daha çok akıl ve din ölçüsünü kendilerine kriter yapmışlardır.¹⁵ Bu noktada Mu’tezilî alimlerin çoğunluğu husun ve kubuh anlayışlarının tabii bir sonucu olarak aklın iyi kabul ettiği fiilleri ma’ruf, kötü olarak nitelediği fiilleri de münker olarak sayarken,¹⁶ genelde Ehl-i sünnet kelâmcıları özelden ise Eş’arîler akıldan çok nakli esas almışlar, ma’rufu “dinin iyi ve güzel bulduğu her şey”, münkeri de “Allah’ın hoşnutluğunun bulunmadığı söz ve fiil”¹⁷ olarak tanımlamışlardır. Matürîdiler ise fiillerin iyi veya kötü oluşunun akıl yoluyla idrak edilip, bilinebileceğini kabul ettiklerinden bu konuda Mu’tezile’nin görüşüne daha yakın bir anlayışın sahipleri olmuşlardır. Onlara göre akıl, bilgi/ilim ve bilgisizliğin, yetkinlik/kemal ve eksiklik/naks anlamında, iyi ve kötü olduğunu kavrayabildiği gibi adaletin iyiliğini, zulmün de kötülüğünü idrak edebilir.¹⁸

Kâdî Abdülcebbar el- Hemedânî, söz konusu ma’ruf ve münker tanımlarından hareketle, kadîm olan Allah’ın fiillerine ma’ruf ya da münker denilemeyeceğini, çünkü Allah’ın fiillerinin iyiliğinin ya da kötülüğünün bilinmeyeceğini veya bunlara (iyiye ve kötüye) delâlet ettiğinin bilinmeyeceğini kaydeder. Ona göre, fiilin kötülüğü bilinmeyeceğinden dolayı, şayet Allah’tan kötü bir fiil meydana gelse bile ona münker denilemez.¹⁹ Bu düşünce biçiminden olsa

10 İbn Manzûr, *Lisâni'l-Arap*, V, 233.

11 Cürçânî, *Kitabü't-Ta'rifât*, 221.

12 Cürçânî, *Kitabü't-Ta'rifât*, 234.

13 el-İsfehânî, *el-Müfredât fi Garibi'l-Kur'an*, 496.

14 Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Çelik-Şura yay., İstanbul, trs., II, 366.

15 Bağdâdî, Ebî Mansûr Abdulkâhîr b. Tâhîr, *Kitâbu Usûlu'd-Din*, Beyrut, 1401/1981, 24-25.

16 Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, 141; Ahmed Emin, *Fecru'l-İslâm*, Mektebetü'l-Usra, Kahire, 1996, 471

17 Cürçânî, *Kitabü't-Ta'rifât*, 221, 234;

18 İbn Hümmam; *Kitab el-Müsâyere*, (Kemaleddin İbn Ebû Şerif'in el-Müsâmeresi ve İbn Kutluboğa'nın Haşiyesi ile birlikte) Bulak, 1317/1899, 151; İbn Ebû Şerif, *el-Müsâmere*, (el-Müsâyere ve İbn Kutluboğa'nın haşiyesi ile birlikte), Bulak, 1317/1899,151; Özarslan, Selim, *Matürîdî Kelâmcısı İbn Hümmam'ın Kelâmî Görüşleri*, Ankara, 2003, 63

19 Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, 141.

gerek Mu'tezile kelâmcıları Allah'ın kötüyü de yaratmayacağı kanaatine sahip olmuşlardır.

2- İyiliğe Teşvik ve Kötülükten Sakındırmanın Gerekliliği

İslâm kelâmcıları özellikle de Mu'tezile kelâmcılarından Kâdî Abdülcebbar, el-Emru bi'l-Ma'ruf ve'n-Nehyu ani'l-Münker'in dinen gerekliliğine sırasıyla Kitap, Sünnet ve icmâa'nın delâlet ettiğini belirtmektedirler.²⁰

İyiliğe teşvik, kötülükten sakındırmanın Kitap (Kur'an)daki delili Yüce Allah'ın şu sözleridir: **“Siz, insanlığın iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz; iyiliği emreder, kötülükten meneder ve Allah'a inanırsınız.”**²¹ Burada yüce Allah iyiliği emredip kötülüklerden sakındırdıkları için Müslümanları övmektedir. Şayet emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münker gereklilik (vücûb) ifade eden iyiliklerden olmasaydı, Allah Müslümanları bu davranışlarından ötürü övmeye layık bulmazdı.²²

Bir başka Kur'anî delil de Hz.Lokman'ın hikayesini anlatan **“Yavrucuğum! Namazı dosdoğru kıl, iyiliği emret, kötülükten vazgeçirmeye çalış, başına gelenlere sabret.”**²³ ayetidir.

Kur'an-ı Kerim'de bu ayetlerden başka aynı kalıp içerisinde ma'rufu emreden, münkeri de yasaklayan yedi tane daha ayet vardır ki, yukarıdakilerle birlikte tamamı dokuzu bulmaktadır.²⁴

İyiliği emir ve kötülükten sakındırmanın sünnetteki delili ise Hz. Peygamber'in (sav) **“Allah'a isyan edildiğini gören bir göz için, isyanı değiştirmeye veya onu değiştiremeyip oradan ayrılıncaya kadar kendisine bir günah yoktur.”** sözüdür.²⁵

İcmâadan delil ise iyiliği emir ve kötülükten uzaklaştırmanın gerekliliği hususunda bir ihtilaf ve uzlaşmazlığın bulunmamasıdır. Bütün İslâm ümmeti (İslâm bilgin ve müçtehitleri) bu İslâmî emir üzerinde birleşmişler ve anlaşmaya varmışlardır.²⁶

20 Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l- Usûli'l-Hamse*, s. 741; Cüveynî, *Kitabü'l-İrşâd*, 311

21 Âl-i İmrân, 3/110.

22 Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l- Usûli'l-Hamse*, 142.

23 Lokman, 31/17.

24 El-Hac, 22/41; ct-Tevbe, 9/67, 71, 112; el-A'râf, 7/ 157; Âl-i İmrân, 3/ 104, 110, 114; Lokman, 31/17 Bkz. Abdülbâkî, M. Fuat, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim*, İstanbul, 1408/1987, 458-459

25 Kâdî Abdülcebbar hadisin kaynağı hakkında bir bilgi vermemektedir. Bizde yaptığımız araştırmada böyle bir hadîs rastlamadık, fakat uzaktan bu manayı çağrıştırabilecek bir hadîs için bkz. Ahmed b. Hanbeli, *Müsned*, Çağrı yay, İstanbul, 1413/1992, IV, 330.

26 Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l- Usûli'l-Hamse*, 142; Cüveynî, *Kitabü'l-İrşâd*, 311.

İslâm kelâm düşüncesinin Mu'tezilî yorumuna göre "el-emru bi'l-ma'ruf" yani iyiliği emretmekten kasdolunan şey iyiliği kaybetmemektir. Buna mukabil ve'n-nehyu ani'l-münker yani kötülükten sakındırmaktan amaçlanan ise kötülüğün ortaya çıkmasına imkan vermemektir. Bu gayeye kolay bir yolla ulaşılabildiği takdirde ondan vazgeçerek daha zor olanına yönelmek doğru bir tarz olarak kabul edilmemiştir. Akıl da nakil de bunun böyle olduğunu bilir ve kabul eder.²⁷ Naklî yoldan buna şu ayet de işaret etmektedir: "Eğer müminlerden iki grup birbirleriyle savaşılırsa aralarını düzeltin. Şayet biri ötekine saldırırsa Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar saldıran tarafla savaşın."²⁸ Yüce Allah bu ayette öncelikle tarafların arasının düzeltilmesini, şayet bu gaye hasıl olmazsa onlarla savaşılmasını öngörmüştür.²⁹ Bu da iyiliğe teşvik ve kötülükten vazgeçirme yönteminin kolaydan zora doğru bir yol izlediğini göstermektedir.

3- İyiliğe Teşvik ve Kötülükten Sakındırma Yükümlülüğünün Şartları

Emr-i bi'l-Ma'ruf ve nehy-i ani'l-münker yapmanın kendisine özgü şartları bulunmaktadır ki, bu koşulların oluşması halinde iyiliğe teşvik ve kötülükten sakındırmak mümin bireyler üzerine vacip olur; söz konusu şartların yokluğu durumunda ise bireyler üzerindeki vaciplik düşer.

1- Emredilenin iyi/ma'ruf, nehyedilenin (yasaklananın) kötü/ münker olduğunun kesin olarak bilinmesi gerekir. Bunlar kesin olarak bilinmediği takdirde kötünün emredilip, iyinin yasaklanmasından emin olunamaz. Böyle bir durum ise kabul edilemez. Yani bu konuda galip zan, ilim ifade edemez. O halde iyiliğe teşvik ve kötülükten sakındıracak olan kişinin neyin iyi, neyin de kötü olduğunu gayet iyi bilmesi gereklidir.

2- Söz konusu kötülüğün mevcut olduğunun bilinmesi, yani bu sakındırma görevini yerine getirecek kimsenin kötülüğün işleneceği yeri görmüş olması gerekir.

3- Emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münker yapmanın daha büyük bir zarara sebep olmayacağını bilmesi gerekir. Böyle bir durumda kötülükten menetmek vacip olmadığı gibi uygun bir davranış (hasen) olarak da görülmemiştir.

4- Emir ve nehiy konusunda sözün tesirinin kesin ya da galip zan ile bilinmesi gerekir. Aksi takdirde yani sözün tesirinin kesin olarak veya zann-ı galiple bilinmemesi durumunda iyiliği emretmek, kötülükten sakındırmak gerekli/vacip değildir. Sözün tesirinin olmayacağı bilindiği halde yine de yararı olup

27 Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l- Usûli'l-Hamse*, 144, 741.

28 El-Hucurât, 49/9

29 Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l- Usûli'l-Hamse*, s. 144, 741.

olmayacağı hususunda da birbirinden farklı iki görüş bulunmaktadır. Bunlardan ilkinine göre bu söz başkalarını dine davet sayılacağından iyi ve güzel kabul edilmiştir. İkincilere göre ise boş ve faydasız olduğundan kötüdür.

5- Bu ilkenin yani emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münker'in yerine getirilmesi durumunda malına ve canına karşı herhangi bir zarara neden olmayacağı kesin yada galip zan ile bilinmesi gerekir. Bu şart konusunda bir takım ihtilaflar bulunmaktadır. Sövme ve dövme eylemi kişinin durumuna tesir etmeyecekse, bu kişiden emir ve nehiy görevi düşmez. Ancak böyle bir fiil, bu şekilde bir muameleye maruz kalan bireyin durumunu etkiler ve onun sosyal statüsüne ve mertebesine halel getirecek olursa bu şahsa bu ilkeyi uygulamak gerekli görülmemiştir. Ancak dinin yücelmesi için küçük düşme zorluğuna katlanan bireyin bu tavrını makbul ve güzel bir iş olarak değerlendirenler de olmuştur. Böyle bir tavır söz konusu yarardan da yoksunsa iyi ve güzel bulunmamıştır.³⁰

Mu'tezile kelâmcısı Kâdi Abdülcebbar söz konusu bu şartla ilgili olarak Hz. Hüseyin'in Allah'ın dinini yüceltmek için emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münkerden kaçınmadığından övgüyle bahsetmektedir. Hz. Hüseyin Allah'ın dininin yücelmesi için başına gelen musibetlere sabretmiş, hatta öldürülünceye kadar, iyiliği emredip, kötülükten sakındırma görevinden vazgeçmemiştir. Mu'tezilî kelâmcı Hz. Hüseyin'in bu tavrıyla diğer milletlere karşı övündüğünü de eserinde belirtmekten kendisini alıkoyamamıştır.³¹

Emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münker yani iyiliği emretmek ile kötülükten uzaklaştırmanın nasıl olacağı, bu yükümlülüklerin nasıl uygulanacağı hususunda farklılıklar söz konusu olmuştur. Yani söz konusu ilahî görevleri yerine getirirken mesela, iyiliği emretmek için farklı bir yöntem, kötülükten vazgeçirmek için de farklı bir yöntem takip edilmesi öngörülmüştür. Buna göre, iyiliğe teşvik etmek yani emr-i bi'l-maruf yapmak sadece emirle olmaktadır. İyiliğe teşvik edenin emirden başka bir yaptırım gücü yoktur, buna hakkı da yoktur. Bu bağlamda iyiliği emretmek niyeti ile de olsa hiçbir kimsenin başkalarının gizli hallerini araştırıp inceleme, kötü de olsa gizliliklerini soruşturma ve onları ortaya çıkarıp ifşa etme hak ve yetkisi bulunmamaktadır. Ancak neyh-i ani'l-münker yani kötülükten uzaklaştırmak bundan farklıdır. Kötülükten nehyetmenin şartları olduğu zaman mutlak nehiy yeterli bulunmamış, kötülükten tamamen uzaklaştırılması gereği vurgulanmıştır.³² Yani bir kötülüğü yapan görüldüğünde ona sadece "bu kötülüğü yapma" demek yeterli görülmemiş, imkanlar ölçüsünde bu kötülüğe engel olunması lüzumlu görülmüştür.³³

30 Kâdi Abdülcebbar, *Şerhu'l- Usûli'l-Hamse*, 142-143.

31 Kâdi Abdülcebbar, *Şerhu'l- Usûli'l-Hamse*, 143.

32 Cüveynî, *Kitabü'l-İrşâd*, 312; Kâdi Abdülcebbar, *Şerhu'l- Usûli'l-Hamse*, 745.

33 Kâdi Abdülcebbar, *Şerhu'l- Usûli'l-Hamse*, 745.

İslâm âlimlerinin kötülüğü önlemeye yönelik olarak uyguladığı tedricî tedbirlerin, Hz. Peygamber'in konuyla ilgili şu sözüne dayandırıldığı kuvvetle muhtemeldir: *"Sizden kim kötü ve çirkin bir iş görürse onu eliyle düzeltsin; eğer buna gücü yetmiyorsa diliyle düzeltsin; buna da gücü yetmezse, kalben karşı koysun. Ancak bu imanın en zayıf derecesidir."*³⁴

4- Emre ve Nehye Konu Olan Ma'ruf ve Münker Çeşitleri

Ehl-i sünnet ve Mu'tezile kelâmcıları iyiliği teşvik ve kötülükten sakındırmanın mutlak manada gerekli olduğunda hemfikir olmakla birlikte her türlü iyiliğin (ma'rufun) emredilmesini gerekli görmemişlerdir. Çünkü ma'ruf, (iyi ve güzel olan, hoşlanılan) yapılması gerekli olan (vâcip) ve yapılması tavsiye edilen (mendup /nafile) olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır.³⁵

Yapılması gerekli olan ma'rufu emir vacip, yapılması tavsiye edilen marufu emir ise menduptur, vacip değildir. Çünkü prensipte emrin hükmü emre konu olan marufun hükmünden daha üstün veya kuvvetli olamaz. Buna göre nafile olan bir ma'rufu emretmek, nafileden daha üstün bir sıfat olan vaciplik hükmünü alamaz.

Ma'rufun aksine münkerler (kötülükler), kelâmcılar tarafından bir bütün olarak değerlendirilmiş ve hepsinden kaçınılması gerekli görülmüştür.³⁶ Çünkü menhiyatın yapılması kötüdür. Kötülük ise nehyedilenlerin tamamında bulunmaktadır. Menhiyat da kötülüğü mükellefe özgü olanlar ve onun dışında kalanlar olmak üzere ikiye ayrılır. Mükellefe özgü olan kötülükler ise hesaba katmaya değer münkerler ve hesaba katmaya değmeyecek münkerler olarak sınıflandırılır. Hesaba katılan kötülüklerden kaçındırmak aklen ve naklen vaciptir, gereklidir. Çünkü akıl yönü, insanı zararlı olan kötülüklerden korur. Bireyin kendisine zarar veren şeyden kaçınması ya da ondan korunması vaciptir. Hesaba katılması gereken kötülükten kaçınmanın şer'î yönden gerekliliğini ifade eden delil ise şu ayettir: **"Siz, insanlığın iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz; iyiliği emreder, kötülükten menedersiniz."**³⁷ Söz konusu ayette zararın mükellefe özgü veya onun dışındakilere özgü olduğu hususunda herhangi bir ayırım yapılmamıştır.³⁸

Zararı yada kötülüğü mükellefin yani yapanın dışındaki kişilere etki eden münkerler de hesaba katılan ve hesaba katılmayan münkerler (kötülükler) ol-

34 Müslim, Ebi Hüseyin Müslim b. Haccac, *Sahih-i Müslim*, İman, 78; Salat, 232, Çağrı yay, İstanbul, 1413/1992; Ebü Dâvûd, Süleyman b. el-Eşab, *Sünen*, Salât, 248, İstanbul, 1992; Nefsî, Ebi Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, *Sünen*, İman, 17, İstanbul, 1413/1992.

35 Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l- Usûli'l-Hamse*, 745; el-Beydâvî, Nasuruddin Ebî Said Abdullah Ebi Ömer b. Muhammed, *Envârü't-Tenzil ve Esrârü't-Te'vil*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1416/1996, II, 75.

36 Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l- Usûli'l-Hamse*, 745; el-Beydâvî, *Envârü't-Tenzil*, II, 75.

37 Âl-i İmrân, 3/110.

38 Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l- Usûli'l-Hamse*, 745.

mak üzere ikiye ayrılmaktadır. Hesaba katılan kötülükler bireyin kalbini de incittiğinden dolayı o kötülüklerden nehyetmek hem dinen hem de aklen gereklidir. Hesaba katılması lüzumu hissedilmeyen kötülüklerden nehyetmek aklen gerekli görülmemişse de naklen gerekli görülmüştür.³⁹

Münkerler/kötülükler ayrıca aklî ve şer'î yönden olmak üzere de iki kısma ayrılırlar. Zulüm, yalan ve buna benzer şeyler akıl tarafından kötü kabul edildiklerinden bunlardan sakınılmasını istemek vacip olarak telakki edilmiştir.

Şer'î yönden kötülükler de kötü oldukları hususunda içtihadı gerektirenler ve içtihadı gerektirmeyenler olmak üzere iki kategoride ele alınmışlardır.⁴⁰ Kötü oldukları hususunda içtihadı lüzum olmayan kötülüklerden sakındırmak (nehiy etmek) Müslümanlar üzerine vaciptir.

5- İyiliğe Teşvik ve Kötülükten Sakındırmakla Sorumlu Olanlar

İslam düşünce tarihinde bu mesele, itikat ve kelam ekolleri tarafından çok farklı boyut ve şekillerde incelenmiş olmasına rağmen genellikle siyasî ve ahlakî boyutuyla ele alınmıştır. el-Emru bi'l-Ma'ruf ve'n-Nehyu ani'l-Münker kavramı, farklı zamanlarda değişik değerlendirmeler sonucunda kimi düşünce sistemlerince inanç ilkeleri haline dönüştürülmüştür.

İslâm toplumunun sosyal ve içtimai hayatını düzenlemeyi amaçlayan bu ilahî buyruk, Kur'an-ı Kerim'de şu şekilde ifadelendirilmiştir: **“Sizden hayra çağırın, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.”**⁴¹

Ancak bu ilahî görevin nasıl anlaşılacağı ve ne şekilde uygulanacağı, bu görevle fert fert bütün Müslümanlar mı yoksa Müslümanlardan bir grubun mü yükümlü olduğu hususunda Müslüman bilginler farklı anlayışların sahibi olmuşlardır. Bu farklı anlamalarda ayetin kendi örgüsü de etkili olmuştur. Ayetin anlaşılmasında en çok üzerinde durulan husus, iyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmak göreviyle bütün inananların mı yoksa onlardan bir kısmının mı sorumlu olacağı konusudur.

Müslüman bilginlerden bir kısmı bu görevle bütün Müslümanların yükümlü olduklarına inanmışlar, bu görüşlerini ispatlama sadedinde şu argümanları ileri sürmüşlerdir:

Ayetteki “min” harfi cerri tecridi olup, şu sebeplerden dolayı teb'iz/kısmilik ifade etmez. 1- Yüce Allah **“Siz insanlar için çıkarılmış en hayırlı bir ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten vazgeçirmeye çalışırsınız”**⁴²

39 Kâdı Abdülcebbar, *Şerhu'l- Usûli'l-Hamse*, 746.

40 Kâdı Abdülcebbar, *Şerhu'l- Usûli'l-Hamse*, 147; Cüveynî, *Kitabü'l-İrşâd*, 311.

41 Âl-i İmrân, 3/104.

42 Âl-i İmrân, 3/110

ayetinde, bütün inananlara iyiliği emretmeyi, kötülükten vazgeçirmeyi vacip kılmıştır. Dolayısıyla Müslümanlardan yalnızca bir zümre, bir teşkilat yada bir kurum değil, inanan bireylerin tamamı bu ilahî hitabın muhataplarıdır. Bu düşünceye sahip olan İslâm bilginleri, bütün Müslümanları iyiliği emrecek, kötülükten sakındıracak kadar bilgi düzeyine erişmiş, bilinçli ve şuurlu insanlar olarak algılamış veya en azından bütün Müslümanların asgari “emri bi’l-ma’ruf ve nehyi ani’l-münker” yapabilecek bir düzeyde olmalarını öngörmüş olmalıydılar. Böyle bir öngörü, İslâm’ın insanları ulaştırmak istediği maddî ve manevî olgunluk düzeyiyle uygunluk arz ettiğinden anlamlı gözükmektedir.

2- Her mükellefe ister eli, ister dili, isterse kalbiyle olsun, iyiliği emredip kötülükten alıkoyması vaciptir. Ve yine herkese, kendisinden zararı defetmesi de vaciptir. Bu bağlamda ayetin manası şöyle anlaşılmalıdır: “Siz, hayra davet eden, iyiliği emir, kötülüğü nehyeden bir topluluk olunuz.” Buradaki “min” harfi cerri “O halde murdardan, yani putlardan kaçınınız”⁴³ ayetinde olduğu gibi tebyin yani açıklama için olup, teb’iz yani kısmilik ifade etmez. O halde ayet, bütün Müslümanlara hitap etmekte, her Müslüman’ın ayette zikredilen niteliklere sahip olmasını istemektedir.

Bu görüşü kabul edenlere göre iyiliği emir, kötülükten sakındırma her ne kadar bütün İslâm toplumuna vacip ise de, onlardan bir grup bunu yerine getirdiği takdirde söz konusu mükellefiyetin diğerlerinin üzerinden düşeceğini kabul etmişlerdir.

Müslüman bilginlerinden bazıları da iyiliği emir, kötülüğü nehyetme göreviyle bütün Müslümanların değil, onlardan bir topluluğun, belli kurum ve kuruluşların yükümlü olduklarını ileri sürmüşlerdir ki, bunlar da görüşlerini şu şekilde delillendirmeye çalışmaktadırlar:⁴⁴

Ayetteki “min” teb’iz (kısmen) manasındır. Yani Müslümanlardan belli bir topluluğa, gruba ve kitleye işarette bulunmaktadır.⁴⁵

Bu görüşte olanlar da farklı kanaatlerin sahibi olmuşlardır ve bu düşüncelerini şu şekilde ifadelendirmeye çalışmışlardır:

1- Ayette “min” harfi cerrinin getirilmesinin faydası, toplum içinde, kadınlar, hastalar ve acizler gibi, tebliğ yapmaya ve iyiliği emredip kötülükten alı-

43 el-Hacc, 22/30.

44 cr-Râzî, Fahreddin, *et-Tefsiru'l-Kebir (Mefâtihu'l-Gayb)*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1415/1995, IV, 182-183; el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, II, 74-75.

45 Ez-Zemahşerî, Muhammed b. Ömer, *Tefsiru'l-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidit-Tenzili ve Uyunu'l-Ekâvili fi Vucuhi't-Te'vil*, thk. Abdurrazzak el-Mehdî, Daru't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1417/1997, I, 425; et-Taberî, Ebî Ca'fer Muhammed İbn Cerir, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, thk. Şeyh Halil el-Meyus, Daru'l-Fikr, Bcyrut, 1415/1995, III, 53

koymaya gücü yetmeyen kimselerin bulunacağını göstermektedir. Dolayısıyla bu gibi kimseler sözkonusu mükellefiyetten muaf tutulmuşlardır.

2- Söz konusu bu mükellefiyet yani emr-i ma'ruf ve nehy-i münker görevi yalnızca din âlimlerine yönelik olup, onlara özgüdür. Bu görevin din bilginlerine özgü olduğu da iki türlü izah edilmiştir. İlki: Söz konusu ayet, hayra davet, iyiliği emretme ve kötülükten sakındırma gibi üç emri içerisinde barındırmaktadır. Hayra davet etmenin şartının, iyiliğin (hayrın), ma'rufun ve münkerin ne olduğu ve bunların nasıl ve ne şekilde yerine getireceğinin bilinmesine bağlı olduğu herkes tarafından bilinen bir şeydir. Çünkü cahil ve bilgisiz birey, çoğu defa insanları batıl ve yanlış şeylere davet edecek, kötülüğü emredip iyiliği de yasaklayacaktır. Yine söz konusu birey, çoğu kez kendi mezhebinin hükmünü bilip, başkasının mezhebindeki hükmü bilemeyeceğinden onu mezhebinde kötü olmayan bir şeyden yasaklamış olacaktır. Yine böyle bir birey, yumuşak davranması gereken yerde sert, sert ve katı davranması gereken yerde yumuşak olacaktır.⁴⁶ Bazen de günahta devamını artıracak kimselere nehy-i münker yapacaktır. Bu şekilde bu mükellefiyetin bir başka deyişle iyiliği emir, kötülükten sakındırma görevinin din alimleri için olduğu kesin olarak ortaya çıkmış olur. Alimler ise İslâm toplumunun bir kısmını oluştururlar. Bu ayetin bir benzeri de **"Mü'minlerin hepsinin toptan sefere çıkmaları doğru değildir. Onların her kesiminden bir grubun dinde (dini ilimlerde) geniş bilgi elde etmek ve kavimleri (savaştan) döndüklerinde onları ikaz etmek için geride kalmaları gerekmez miydi?"**⁴⁷ ayetidir.

Ünlü Eş'arî kelâmcısı Fahreddin Râzî (ö. 606/1210) de toplumdaki bir grubun bu görevi yerine getirmesi halinde diğer müminlerden söz konusu mükellefiyetin düşeceğini dolayısıyla bu teklifin farz-ı kifaye olduğu hususunda uzlaşıklarını belirtmektedir.⁴⁸ Toplum içerisinde bu görevi yerine getirecek bir grup belirlenip tayin edildikten sonra, emir ve yasaklamanın bunlar üzerine farz-ı ayn olduğu, bunlar farz olan görevlerini yerine getirmediği takdirde sorumluluğun ilk önce bunlara ikinci olarak da bütün Müslümanlara yöneleceği kabul edilmiştir. Bu bağlamda tevhid sistemi bozulduğu zaman, ortaya çıkacak her türlü musibet ve kötülüklerin yalnızca zalimlere isabet etmeyeceği ve bütün insanlara da zararının dokunacağı yukarıdaki görüşe dayanak olmuştur.⁴⁹

Söz konusu İlahî emrin anlaşılması üzerine ileri sürülen görüşlerden biri de Dehhâk'ındır. Ona göre ayette kastedilenler, Hz. Peygamber'in ashabıdır. Zira onlar, Allah Resulünden öğreniyor ve diğer insanlara öğretiyorlardı. Buna göre

46 Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 425; er-Râzî, *et-Tefsiru'l-Kebir*, IV, 183

47 Et-Tevbe, 9/122.

48 Razi, *et-Tefsiru'l-Kebir*, IV, 183.

49 Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, II, 366.

de ayetin manası, “Sizler Resûlullah’ın sünnetini koruma ve dini öğrenme üzerinde ittifak etmiş bir ümmet olunuz” şeklindedir.⁵⁰

Konuyla ilgili son görüşü yani Dehhâk’ın görüşünü dikkate almazsak, diğer her iki görüş de kendi içlerinde tutarlı bir bakış açısına sahip görünmektedirler. Bununla birlikte, özelde Kur’an-ı Kerim’in genelde ise İslâm’ın ruhuna uygun olan anlayış, her Müslüman’ın bu görevle yükümlü olduğu düşüncesini ileri süren bakış açısıdır. İdeal ve gerçekleşmesi arzulanan anlayış tarzı da budur kanaatindeyiz. Ancak içinde yaşadığımız dünya ve toplum gerçekleri, insanlar arasındaki görüş, düşünce ve fikir ayrılıkları hesaba katılınca her Müslüman’ın bu görevi hakkıyla yerine getirmesi imkanı yok denecek kadar zayıftır. Öyleyse ikinci bakış açısı devreye girmektedir ki bu da bu ilahî görevi yerine getirebilecek bilgi, güç vb. gibi niteliklere sahip belli bir grubun, kurum ve kuruluşun bulunması ve bu sorumluluğu üstlenmesidir.

Konuyla ilgili söz konusu ayetin manasından anlaşıldığına göre insan, hayra davet, ma’rufu (iyiliği) emir ve münkerden (kötülükten) sakındırmak gibi üç şeyle yükümlü tutulmuştur. Söz konusu bu yükümlülükler birbiri üzerine atfedilmiş olduklarından bunların birbirlerinden ayrı şeyler olması kaçınılmazdır. Bilindiği gibi hayra davetin en faziletlisi ve üstünü, Allah’ın zât ve sıfatlarını bildirip, O’nun mümkün varlıklara benzemekten münezzehtir olduğuna inanmaya davettir.

Hayra davet iki türlü olmaktadır: Birincisi, uygun olan şeyi yapmaya teşviktir ki bu, emr-i ma’ruftur. Diğeri de uygun olmayanı bırakmaya teşviktir ki bu da nehy-i münkerdir.⁵¹ Demek ki insanları iyiliğe teşvik edip kötülükten vazgeçirmeye çalışmak davet kapsamında mütalaa edilmektedir.

Müslüman bilginlerin çoğunluğu bu ayet gereğince, Müslümanlar içinde iyiliği emreden ve kötülüklerden uzaklaştıran bir toplumsal kontrol kurumunun bulunmasının farz-ı kifaye olduğu kanaatine varmışlardır.⁵² Bu görüşlerini desteklemek sadedinde de Hz. Peygamber’e atfedilen şu hadislere müracaat etmeyi ihmal etmemişlerdir:

*“Nefsîmi kudret elinde tutan Allah’a yemin olsun ki, ya iyiliği emredip kötülükten vazgeçirmeye çalışacaksınız, ya da Allah’ın kendi nezdinden size bir azap göndermesi uzun sürmez. Sonra dua edersiniz, fakat dualarınız kabul edilmez.”*⁵³

50 et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, III, 53; Razi, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, IV, 183.

51 Er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, IV, 184; Cihat, Tunç, *Kelâm (Sistematik)*, Kayseri, 1997, s. 206.

52 Cüveynî, *Kitabü'l-İrşâd*, 312.

53 Tirmizî, Ebi İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevrâ, *Sünen*, Fiten, 9, Çağrı yay., İstanbul, 1992; İbn Mâce, Ebi Abdullah b. Yezid el- Kazvanî, *Sünen*, Fiten, 20, Çağrı yay., İstanbul, 1992.

Hız. Peygamber kendisine takdim edilen bir soruya şöyle cevap vermiştir: “İnsanların en hayırlısı en çok Kur’an okuyanı, Allah’tan en çok korkanı, iyiliği emredip kötülükten vazgeçirmeye çalışanı ve en çok akraba ziyareti yapandır.”⁵⁴

Ancak bu tür bir görevi üstlenecek bireylerde, görevin iyi ve hakkaniyete uygun bir şekilde yerine getirilmesini mümkün kılacak bazı şartların bulunması gereğine de işaret etmekten geri durmamışlardır.

Yine Kur’an, Müslümanların insanlığın iyiliği için ortaya çıkarılmış bir ümmet olduğunu belirtirken onların bu dereceye yükseltilmelerinin sebepleri olarak da onların iyiliği emrettiklerini, kötülüğü yasakladıklarını ve Allah’a inandıklarını vurgulamaktadır: “**Siz, insanlığın iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz; iyiliği emreder, kötülükten meneder ve Allah’a inanırsınız.**”⁵⁵ Söz konusu bu ayeti kerimede İslam toplumunun /Muhammed ümmetinin ayırıcı özelliğine vurgu yapıldığı kolayca anlaşılabilir. Onların ayırıcı özelliklerinin tevhidî imana sahip olmaları ile iyiliği emir ve kötülükten sakındırma olduğu ve bu niteliklerle insanlar için en hayırlı bir toplum oldukları belirtilmekte ve bu vazifenin yalnızca ülü’l-emre (emir sahipleri ve yöneticiler) ait olmadığı, genel olarak müminlerin bizzat ve dolaylı olarak bu vazifeye ilgili olmaları gerekeceği, bunun yanında bir toplumun hayırlılığının da, çoğunluğunun salih ve iyiliğiyle olabileceği bildiriliyor.⁵⁶

Emri bi’l-ma’ruf ve nehyi ani’l-münker hükümlülüğünün bütün durumlarda değil de, yalnızca kendisine uyulması gereken bir devlet başkanının bulunduğu durumlarda uygulanmasının gerekli olduğuna kâni olan kelâmcılar bulunduğu gibi bu görüşü iyiliğe teşvik ve kötülükten sakındırma sorumluluğuna delalet eden kitap, sünnet ve icmâaya aykırı olduğu için anlamlı bulmayan kelâmcılarımız da bulunmaktadır. Birincilerin kanaatine göre toplumda yeni karmaşalara, fitne ve fesada yol açmamak için emri bi’l-ma’ruf ve nehyi ani’l-münker faaliyetlerinde fiilî yaptırım gerektiren müdahalelerin devletin resmi makamlarınca yapılması öngörülmüşken, sözlü teşvik ve uyarılar ise Müslüman bireylere bırakılmıştır. Hatta bazı durumlarda sözlü teşvik ve uyarıların bile yine resmi otorite ve kurumlara bırakılması bireylerin menfaatine daha uygun bulunmuştur. İkinci kanaatin sahibi olan Mu’tezile kelâmcıları, emri bi’l-ma’ruf ve nehyi ani’l-münkerin vucubiyetini ifade eden nassların böyle bir görev taksimatı yapmadığından hareketle böyle bir uygulamanın anlamsızlığını ifade etmişlerdir. Buna göre her inanan birey iyiliği emretmek

54 Buhâri, Ebi Abdullah Muhammed b. İsmail, *Sahih-i Buhâri*, Rikak, 34, Fazâilu’s-Sahâbe, 5, Çağrı yay., İstanbul, 1992; İbn Mâce, *Ahkâm*, 37; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Beyrut, 1405/1985, III, 16; V, 40,43.

55 Âl-i İmrân, 3/110.

56 Yazır, *Hak Dîni Kur’an Dili*, II, 369.

ve kötülükten sakındırmakla yükümlüdür. Ancak onlar da bu görevi içlerinden bazılarının yapmasıyla diğerleri üzerinden bu sorumluluğun düşeceği kanaatine varmışlardır.⁵⁷

Diğer taraftan kelâmcılar emri bi'l-maruf ve nehyi ani'l münker sorumluluğunu devlet başkanının yerine getireceği ve bütün inanan insanların yerine getireceği olmak üzere iki kategoride değerlendirmişlerdir. Ceza hükümlerinin uygulanması, İslâm'ın saffetinin korunması, savaş ve barış döneminde sınırların korunması, asker ve orduların düzenlenip donatılması, hâkim, müftü ve valilerin tayin edilmesi, buna benzer diğer devlet işlerinin yürütülmesi ve kamu düzeninin sağlanması ile ilgili işler, devlet başkanının varlığıyla yerine getirilebilecek emri bi'l maruf ve nehyi ani'l- münker kategorisine girmektedir. Bunların dışında kalan konularda ise örneğin içki içmek, hırsızlık yapmak, zina etmek ve bunlara benzer diğer kötü fiiller hususunda emri bi'l-mar'uf ve nehyi ani'l-münker yapmak bütün insanlara düşen bir sorumluluk olmaktadır. Ancak kendisine uyulması gerekli olan devlet başkanının bulunması halinde bu gibi konularda da emri bi'l-ma'ruf nehyi ani'l-münker görevinin devlet başkanına veya onun görevlendireceği kurumlara bırakılmasının daha uygun olduğu kanaatine varılmıştır.⁵⁸

6- Mu'tezile ve Emri bi'l-Ma'ruf ve Nehyi ani'l-Münker İlkesi

Mu'tezile kelâm ekolü, Kur'an kaynaklı, imanın şartlarından bir şart, İslâm'ın esaslarından bir esas olarak kabul ettikleri emri bi'l-ma'ruf nehyi ani'l-münker ilkesine öylesine sıkı sarılmıştır ki, bunu beş temel esaslarından (usûlu hamse) biri olarak kabul etmişlerdir.⁵⁹ Çünkü yüce Allah yeryüzünde iktidar verdiği İslâm toplumunu iyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmakla hükümlü kılmış ve Allah'ın emirlerine sıkıca bağlanmalarını istemiştir: **“Onlar öyle kimselerdir ki, şayet kendilerine yeryüzünde imkân ve iktidar versek, namazı dosdoğru kılar, zekâtı verir, iyiliği emreder ve kötülüğü yasaklarlar. Bütün işlerin âkibeti Allah'a aittir.”**⁶⁰ Söz konusu bu ayet, iktidarı elinde bulunduran Müslümanların hayatında düzen ve istikrarın bulunmasının önemi- ne değinmektedir. Bununla birlikte Allah'ın emirlerinden olan namaz ve zekat görevlerinin hemen sonrasında “iyiliği emretmek ve kötülükten uzaklaştırmak” vazifesine değinilmesi, toplumsal ahlak ve düzeni koruyup yaygınlaştıran devlet başkanı ve idarecilerin üstün değerini ifade etmektedir.

İrade hürriyeti ve akli düşünceye büyük önem vermesiyle bilinen ve bu yönüyle de İslâm düşüncesinin gelişip dünya ölçeğinde yayılmasında katkısı inkar edilemeyecek kadar büyük olan Mu'tezile kelâm okulu, iyiliği em-

57 Kâdı Abdülcebar, *Şerhu'l- Usûli'l-Hamse*, 148; Cüveynî, *Kitabu'l-İrşâd*, 311-312

58 Kâdı Abdülcebar, *Şerhu'l- Usûli'l-Hamse*, 148.

59 Bkz. Kâdı Abdülcebar, *Şerhu'l- Usûli'l-Hamse*, 741.

60 el-Hacc, 22/41.

retmek, kötülükten sakındırmak prensibini kendilerine esas olarak kabul etmeleriyle birlikte İslâm toplumu içerisinde sıkı bir kontrol taraftarı kimliğine bürünmüşlerdir. Bu ilke gereğince iyiliği emretmek adına kendi mezheplerinin te'vil, görüş ve yorumlarını zorla diğer insanlara kabul ettirme yoluna başvurmuşlar, bunu yaparken de iktidarın gücünü kullanmışlardır.⁶¹ Yani dinî bir ilkeyi, siyasallaştırmışlardır.⁶² Mu'tezile, bu ilkeyi uygulamak için gözünü budaktan sakınmamış, halkın itibar ettiği büyük din bilginlerini kendi fikirlerine katılmadıkları gerekçesiyle işkenceye tabi tutmuşlardır. Bu uygulamalarının en meşhuru, Abbasi Halifesi Me'mun (ö.218/833)⁶³ zamanında, Kur'an'ın yaratılmış olduğu (mahluk) fikrini kabul etmeyen Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855)'in çok çeşitli takibat ve işkencelere uğramasıdır. Hanbelî mezhebinin kurucusu olan bu büyük İslâm müçtehid kendisine yapılan bu tür işkencelere rağmen Kur'an konusundaki görüşlerinden taviz bile vermemiştir. Ancak Mu'tezile'nin söz konusu ilkeyi uygularken sergilemiş olduğu bu sert tutum, halkın onlara beslediği sempatiyi olumsuz yönde etkilemiş, her geçen gün artan taraftarlarının azalmasına sebep olmuştur. O sıralar altın çağını yaşayan Mu'tezile ekolü, tarihe Mihne devri olarak geçen bu olaylardan sonra büyük kan kaybetmiş, sonraları biraz kıpırdama belirtileri gösterse de yok olmaktan kendisini kurtaramamıştır.⁶⁴

Emri bi'l-maruf ve nehyi ani'l münker ilkesini hayata geçirirken Mu'tezile'yi şiddet uygulamaya yönlendiren başlıca etkenin dini, zındıklar/din düşmanlarına, fâsık ve kâfirlere karşı korumak amacına yönelik olduğu görülmektedir.⁶⁵

7- Sonuç

İyiliğe teşvik ve kötülükten sakındırma yani el-emru bi'l-ma'ruf ve'n-nehyu ani'l- münker prensibi Kur'an, Sünnet ve İslâm bilginlerinin genel kabulü (icmâ) ile sabit olan dinî ve ahlakî bir yükümlülüktür. Bunun dinî bir yükümlülük olduğu hususunda İslâm düşünür ve kelâmcıları arasında herhangi bir ihtilaf yoktur. Ancak bu ilahî emrin bütün Müslümanlarca mı, yoksa iyinin ve kötünün ne olduğunu kesin bir şekilde bilenler tarafından mı yerine getirileceği hususunda birbirinden farklı görüşler ileri sürülmüştür. Yukarıda da değinildiği

61 Ahmed Emin, *Fecru'l-İslâm*, 472; Işık, Kemal, *Mutezile'nin Doğuşu ve Kelâmî Görüşleri*, Ankara, 1967, 73.

62 Bu konu yani iyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmak ilkesi, Vasil b. Atâ (131/748) ile siyasi bir boyut kazanmaya başlamıştır. Konunun siyasi yönü hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Aydınlı, Osman, *İslam Düşüncesinde Aklileşme Süreci, Mutezilenin Oluşumu ve Ebu'l-Huzeyl Allaf*, Ankara Okulu yay. Ankara, 2001, ss.67-775.

63 Hayyât, Halife b. Hayyat, *Tarihu Halife b. Hayyât*, (Halife b. Hayyât Tarihi), Çev. Abdulhalik Bakır, Ankara, 2001, 566.

64 Işık, *Mutezile'nin Doğuşu*, 73.

65 Said Murad, *Medresetü'l-Basra el-İ'tizâliyye*, Kahire, 1992, 267; Koçyigit, Talat, *Hadiscilerle Kelâmcılar Arasındaki Münakaşalar*, 4. Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 1989, 83

üzere her Müslüman aynı bilgi, kültür ve sosyo-ekonomik düzeye sahip olmadığından birisinin diğerine yapacağı emri bi'l-ma'ruf ve nehyi ani'l-münker faaliyeti, toplum içerisinde yeni kötülöklere, ayrılıklara, fitne ve kargaşaya neden olabilecektir. Bu gibi mahzurları önlemek gayesine matuf olarak, bu görevi teker teker fertlerin değil de, bu görevi yerine getirebilecek düzeyde eğitilmiş ve resmi otorite tarafından görevlendirilmiş kurumlarca yapılması anlayışı genel kabul görmüştür. Fiilî yaptırımları gerektirecek emir ve nehy faaliyetlerinde bu anlayış makul olarak değerlendirilebilir. Ancak iyiliğin yaygınlaştırılması ve kötülüğün oluşmaması için gerekli ortamları hazırlamak yalnızca resmî kurumlara değil, bütün bireylere düşen bir görev ve sorumluluk olduğu unutulmamalıdır. Bu bağlamda her inanan birey, bir yönüyle de olsa emri bi'l- ma'ruf ve nehyi ani'l-münker prensibinin muhatabı olmak durumundadır.